

IKIKE DỊ N’AHA NDỊ IGBO: NZIPUTA YA N’AGUMAGỤ IGBO NDỊ A HỌRỌ

Si N’Aka

Anagor, Chioma.C.

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

Ngalaba Amumamu Igbo, Afrịka Na Nzikorịtaozi

cc.anagor@unizik.edu.ng

Ụmjedemede

Ihe niile dị n’ụwa nwere aha e nyere ha site n’okike ụwa ya mere aha bụ ihe mbụ e ji amata mmadu na ihe obula. N’ala Igbo, ha nwere ihe ndi ha na-elegara anya tupu ha a baa nwa obula aha di ka ihe mere oge adi ime nwa, onodu ezinaulo oge a muru ya, ubochi a muru ya, onye o loolo ụwa na etu odiniihu nwa ahụ ga-adi. Ya mere n’agburu a bụ ndi Igbo, a naghị aba aha na nkiti. Aha obula ha nyere nwa ha maobu nke ha hotara iza ka aha otutu maobu echichi nwere ihe o na-eziputara ha. E nwere nkowa ha ji ya eziputa. Mana n’oge ugbu a, ufodu na-aba aha di ka o si daa na nti, ufodu na-aba n’ihi na onye a ma ama na-aza aha ahụ, ufodu na-aba aha ha huru n’anya mana ihe kacha mkpa bụ mmadu iba aha nwere ezi nghota, aha agaghị aburu ndi na-aza ya ogbatuuhie na odiniihu. Ndi mmadu kwesiri ichoputa mputara aha ha na-aba umu ha. O bụ onodu a kpalitere nchocha a nke na-eziputa; ikike di n’aha ndi Igbo ka o wee doo ndi mma anya na aha obula nwere ikike na ndu onye/ ndi na-aza ya. Edemede a gbasoro usoro nkowa ma were atutu nghota echiche oguu nke Wolfgang Iser tuputara n’afọ 1926 nke na-akowa na mputara edereede obula bụ ihe mmeputa na okike nke oguu wee tuchaa agumagu ndi a horo nke gunyere Ukpama Okpoko Buuru, Omenuko na Adaeze iji ziputa ka odee agumagu ndi a si nye agwa aha, etu aha ndi ahụ si puta ihe n’akpamaagwa agwa ndi ahụ na ndu ha. A choputara na e nwere ndi aha ha kwaara uzọ n’ụwa ha nwekwaa ndi aha ha mere ụwa ha buru ha ihe mgbu nke a mere o ji di mkpa ka nne na nna obula mata mputara aha ha choro iba umu ha ma mata etu ha choro ka odiniihu umu ha di tupu ha baa ha aha. O dikwa mkpa ka ndi mmadu mata na o kwesighi ka ha jiri n’ihi ihe mgbu ha na-agabiga wee nye umu ha aha n’ihi na aha onye na-achọje ya di ka ndi Igbo kwuru n’okwu.

Mmalite

Ndi Igbo kwuru okwu si na aha onye na-achọje ya. Nke a mere ndi Igbo ji aba umu ha aha nwere nghota. Ufodu na-aba aha site n’ihe mere oge adi ime nwa ahụ maobu site n’ihe mere oge a muru nwa ya. Ufodu na-aba aha iji cheta onye di ha n’ahụ tumadi ebe e kwenyere n’ilo ụwa. Ufodu na-abakwa nwa ha aha n’udi isite n’aha ahụ tugharia onodu ya n’odiniihu mana obibia ndi ocha na mmepe obodo e meela ufou na-aba aha obula ha huru maobu nke toro ha uto na nti. Ufodu na-aza aha ndi ocha nke ha amaghị ihe o putara naani na ha maara onye na-aza ya. Ufodu na-aza aha ndi na-eti egwu, ndi na-eme ejije maobu ndi na-agba boolu ha huru n’anya ka nwa ha site n’iza aha ha zo zo ukwu ha n’odiniihu.

O nwekwara ndi na-aza aha ndi no na baibul tumadi ndi ahụ biri ezi ndu, ndi Chukwu goziri na ndi agburu ha toro ato iji dota ihe mere na ndu ndi ahụ n’ime umu ha man aka o sila di, aha onye na-aza nwere ikike na ndu ya. Nke a mere o ji di mkpa ileba anya n’udi aha a na-aza maobu nke ndi nne na nna na-aba umu ha mata ma aha ha o biara ogbugbu di ka a huru n’akwukwo nsọ ka nwa amadi Ebram onye nke a kowara na Chineke kporo ya oku ka o hapu ulo nna ya, obodo ya na ihe niile soro ya gaa n’ala o ga-egosi ya. Ebram rubere isi Chineke wee malite n’igbanwere ya aha site na Ebram baa na Ebrahim nke putara nna otutu umu. Nke a aputaghị na n’oge ahụ Ebrahim na Sera mujuru ụwa niile. Oge a na-ekwu Sera amutaghị nwa obula mana aha ohu Ebrahim sogidere ya ruo ubochi taa di ka nkwenye ndi out Kristi si di. Ha kowara na ha si n’agburu ya puta nke mere ha ji akpo Chukwu chi Ebrahim, Aizik (nwa Ebrahim), na Jekop (nwa Aizik). Nke a gosiri na o dighi ihe a na-eme n’etiti ndi otu Kristi ka echezoo ikpo Ebrahim maobu otu onye n’agburu ya aha. Jenesis (17:5-6) Chineke kwuru si; Agaghị akpokwa aha gi Ebram ozo, ma aha gi ga-abu Ebrahim n’ihi na nna nke igwe mba ka m meworo gi. M ga-emekwa ka i muo omumu nke ukwu, m ga-emekwa ka i ghoo mba di icheiche...” (Jenesis 17:15) Chineke wee si Ebrahim, Serai bu nwunye gi, i gaghi akpo aha ya Serai n’ihi na Sera bu aha ya...” A hukwara ka nne Jebez si baa ya aha a nke putara nwa a muru n’ihe ufu. Ka nwa okorobia a takatara ahuhu, o choputara na aha ya bu nsogbu dijiri ya, o wee rjo chi ya ka o gbanweela ya aha ka onodu ya di mma. Ihe Emere nke mbu (Jenesis 4:9-10) kwuru si na asopuru Jebez kariya umunne ya

ndikom; ma nne ya kporo aha ya Jebez si, n'ihhi na amuru m ya n'ihhe mgbu. Jebez wee kpokue Chineke Izrel si; O gadi m nno mma ma o buru na i gozie m n'ezie, mekwa ka oke ala m rienne, o buru kwa n'aka gi gadiyere m, i wee meek a m puo n'ihhe ojo, ka o ghara iwuta m! Chineke wee mee ka ihe nke o riorio biarue ya aru.

E ledaa anya n'agburu Ebrahim, a hu nwa nwa ya Jekop onye nke ji uzọ aghugho nara ejima ya diokpara. Oge o zutere mmuo ozi n' ebe o wuru ulo ofufe Chineke, o riorio ya ka o gozie ya. Mmuo ozi wee gbanweere ya aha site na Jekop baa na Izrel Jenesis (35:10) Chineke wee si ya, aha gi bu Jekop agaghi akpo aha gi Jekop ozo kama Izrel. Nke a bu iji mara na site n'okike uwa, Chineke maara mkpa o di iza aha nwere ezi nziputa. E lee anya n'aha a na-akpo Chukwu i ga-ahu na o nwere aha di icheiche di ka ihe o na-aru si di. O na-aza Chineke nke usuu niile nke ndi agha, Chi ukwu, Jehova niisi, Jehova shama, Jehova jaire d.g.w. Aha niile nwere mputara ha nke a na-etu ya site ka ihe si gbata kwuru. Onye na-akpo ya oge mkpa na-akpo ya Jehova jaire, onye na-akpo ya oge ihe mmegide maobu agha na-akpo ya onu na-ekwuru m, odogwu n'agha, o gba aka eje agha, o tiri Fero mmanwu d.g.w. onye na-eke ya ofufe ka o mere ya ihe na-achọ aha kwesiri onodu ahụ di ka; oke mmuo, o ji obara akpu nwa, ncha ncha mmiri na-ebu ogbe d.g.w

N'etiti ndi na-ekpere arusi, ha na-aba chi ha aha di ka ike o na-akpa si di, obodo o no n'ime ya maobu oru o ga na-aruru ha. Omumaatu; Ogbuaraobara, Ogwugwu, Haba, Ngene d.g.w. Na ndu mmadu nkiti, ha na-aza aha na-eziputa okwa ha ji maobu udi ego ha kpatara di ka aha otutu maobu aha echichi. Omumaatu; Omenukoku, Oraezuo, Ezeugo, Nkeonyemetalu, Oberenwaego na-erubere isi, Nzedinachi d.g.w.

A ga-eleba anya n'akwukwo agumagu ndi a iji ziputa aha mmadu ufodu, mputara ya n aka aha ndi ahụ si metuta akparamagwa ha maobu odinihu ha.

<i>Omenuko</i>	Nwana, Pita
<i>Ukpana Okpoko Buuru</i>	Ubesie, Tony
<i>Onukwube</i>	Odunke Artist
<i>Adaeze</i>	Nwadike, Inno

Ntuleghari agumagu: N'ebe a, a ga-eleba n'echiche ufodu ndi banyere aha, mputara aha, na ka e si aba aha.

Aha

Aha bu njirimara maobu ihe e ji etunyere onye na ihe niile ekere eke ma ihe na=eku ume ma ihe anaghi eku ume. Aha malitere njakwukwo nsọ site n'okike uwa ebe e gosiri na Chukwu kporo ihe niile o kere eke aha di ka a huru na Jenesis (2:11-14) o si; aha osimiri nke mbu bu Paishon..., aha osimiri nke abuo bu Gaishon..., aha osimiri nke ato bu Hidekel... Jenesis (2:19-20) si; Jehova bu Chineke wee site n'ala kpuo anu ohia niile obula na anu ufe niile obula nke eluigwe; o wee me ka ha biakute mmadu ahụ, ihu ihe o ga-akpo ha; ma aha obula mmadu ahụ na-akpo anu nwere mkpuru obi di ndu, nke ahụ bu aha ya. Mmadu ahụ wee kpo anu ulo niile ma anu ufe nke eluigwe na anu ohia niile aha...

A hukwara n'aha a bu nwaanyi bu nke nwoke mbu Chukwu kere nyere iyom e nyere ya ka nwunye, n' ihhi na Chineke miputara otu mkpisi ngu ya wee kee mmadu a bu nwaanyi. E ziputara mputara aha ahụ iji kwado n'aha niile a na-aza nwere mputara ya maobu ihe nyere ntuziaka iza aha di etu ahụ di ka a huru na Jenesis (2:23)" ...mmadu ahụ wee si, ehe! Nke a bu okpukpu si n'okpukpu mputa na anuru si n'anuru mputa, nke a ka a ga-akpo nwaanyi n'ihhi na e weputara nke a n'aru nwoke". Nke a gosiri na nwaanyi putara mmadu si n'ahụ nwoke puta. Etu a ka iba aha na iza aha si zuo uwa onu. O dighi ihe no n'alu uwa a e nweghi aha e ji mara ya malite n'ukwuosisi ruo n'ihhe obula mmadu ji aka maobu echiche na-emeputa gbadaruo n'oria.

National Open University (2020:63-71) kwara aha ka njirimara ihe obula di n'uwa ma ndi di ndu, ndi adighi ndu, ndi a na-ahu anya na ndi anaghi ahụ anya. E ji aha egosi onye, ebe, ihe maobu nghota uche nke nwere ike ibu isi nkebi okwu kemkpoaha. E kewara aha uzọ abuo; aha aka na aha izugbe.

Aha aka: nke a bu aha e jiri mara ihe obula. O metutara ihe ndi a:

- Aha ebe: Oka, Nnewi, Onicha
- Aha mmadu: Chinwe, Ngozi, Okoro
- Aha ihe: akwukwo, aziza, ego
- Aha ubochi ahia: eke, orie, afo, nkwo

Aha izugbe: nke a bu aha adi otutu nwere. O bu aha jikotara ndi niile so n'otu otu di ka; osisi, mmadu, mmiri. E nwere aha ndi mebere ya di ka;

- Aha mbituaka: nke a bu aha ihe ndi e nwere ike ibitu aka di ka; mmiri, ego, akwukwo d.g.w.
- Aha ebituaka: nke a bu udi aha ihe ndi agaghi enwe ike ibitu aka di ka; ndidi, ujo, ihunanya, asi d.g.w
- Aha nguagu: nke a bu udi aha izugbe e nwere ike igu onu n'ih na a na-ebitu ha aka di ka; ite, ego, akwukwo d.g.w
- Aha aguonu: nke a bu aha ndi enweghi ike igu onu n'ih na ha ghakotara onu nke na e nweghi ike ikewa ha di ka; mmiri, obara, anwu, ikuku, aja d.g.w
- Aha nsinuuada: nke a bu aha ndi na-egosi etui he a na-ekwu maka ha si ada na nti. A na-eji uda akowa ihe a na-ekwu maka ya di ka; patapata, ngwongwo. Gwodogwodo
- Aha ucheuda: nke a bu aha e ji mkpurukwu na-ada uda eziputa mgbe a na-ekwu maka ihe anaghi emeputa uda. A na-esi n'uda e jiri kowaputa ha wee ghota ihe a na-ekwu maka ya. Omumaatu; pii, yorii, gbaa, kpii, zii d.g.w

Ihe ndi na-enye ntuziaka iba aha

A ga-eleba anya n'ihe ndi na-enye aka iba mmadu aha di ka nkwenye na echiche ndi Igbo si di. Nwankwo (Juun 27, 2019) kowara na e nwere otutu aha ndi Igbo na-aza iji gosi nkwenye ha n'ilo uwa di ka;

- Onochie putara nna anochie obi
- Nnamdi putara nna m di ndu
- Nnennia putara nne nna
- Nnedi putara nne m di ndu be m
- Nwannia putara nwa nna ya
- Nwadinobi putara nwa bjara n'obi be nna ya
- Nwabia maobu Nwabia putara nwa bjara uwa be nne ya
- Obiekunye putara nwa nochiri agburu na achọ imechi emechi

Nnabuihe (Septemba 16, 2021) kwenyere n'ilo uwa nke so n'otu ihe e ji aba nwa nwa kowara aha di ka otu n'ime ihe ndi e ji mara mmadu. Ndi Igbo bu agburu anaghi aba aha na nkiti, ha nwere uzọ atọ ha na-agbaso were a ba aha.

- Ezinaulo nwata jiri loo uwa
- Ihe mere nne na nna nakwa agbata nwata tupu o bia uwa
- Ihe a turu anya maka odiniihu

E nwekwara onodu ndi ozọ na-enye ntuziaka iba aha nke gunyere;

- ichekwa aha ndi nna nke a na-aputari ihe n'aha nna ndi mmadu, ebe a na-aza aha ndi nna nna ha di ka Okechukwu Nwoye. Ebe a, Nwoye bu aha nna nna ya.
- Ihe mere tupu a turu ime nwa ahụ maobu muo ya
- Ihe mere na ndu nne maobu nna
- Ufodu na-aba aha onye ha na-elegide anya maobu ihe ha huru n'anya di ka iba nwata aha onye na-eme ejije, onye na-eti egwu maobu onye na-agba boolu, onye a ma ama n'obodo di ka oge ndi mmadu malitere iba umu ha Gudloku na Jonatan n'ih na onyeisi ala Najirja gara aga koro ka Chineke si ruo oru nan du ya.
- Ufodu na-aba aha iji site n'aha ahụ mee ka odiniihu nwa ahụ di mma

Okereke (Septemba 16,2018) kowara n'ajuju onu BBC gbara ya kowara ihe kpatara o ji baa umu ya aha ha na-aza, o kwuru na o muru umu ano; nwoke abuo na nwaanyi abuo. Nwa nke mbu bu nwaanyi ka o kwuru nan ne na nna ya ekwetaghi na o ga-alu onye luru ya n'ih na o bu onye Arochukwu di n' Abia steeti o bugh onye steeti Enugwu. Ha bara nwa a Munchimso iji chetara ha na u bu Chukwu kwugidere ha ilu alimalu ahu. Nwa nke abuo bukwa nwaanyi, ha bara ya Odinamma n'ih na ihe siwere ike ka ha luhara di na nwunye, ha muo nke mbu ihe ka na-esi ike mana oge a turu ime nwa ahu, di ya nwetara oru, ihe malite gbanwewe nke mere ha jiri kpebie na n'ezie ihe a diwo mma n'oge nwa a wee baa ya aha ahu. Nwa nke atu bu nwoke, ha bara ya Erizonachukwu iji mee ka ndi mmadu mata na ihe obula onye na-eme, ya echefula Chukwu ya n'ih na o bu Chukwu nyere aka ihe oma na-abatawanye n'ezinaulo ha. O kowara na oge a mughara nwa nwoke a, ha abuo kpebiri na ha amuchaala ebe o bu na ha amutala nwaanyi abuo na otu nwoke mana nne di ya malitere iria nnukwu oria naani di ya bu onye na-ebughari nne ya n'ih na muru umu ato; nwaanyi abuo na di ya mana ndi nwaanyi nwuru anwu. Di ka otu nwa foduru, di ya no na-ebughari nne ya. O lotara otu abali malite bewe akwa si na o bu ahuhu a ka otu nwa nwoke a ha mutara ga-ata na ndu ya ma o nwee ihe mere ndi ozo? O wee riu chi ya ka o nyekwuo ha nwa nwoke ozo, ha kpebiri imata ma ha a ga-amukwa nwa ozo budo n'uche ka o buru nwa nwoke ka o ga-abu ihe daputa, o nwee onye inye aka. O turu ime muo nwa o buru nwoke, ha baa ya Chimemezugo nke putara na chi ha emezugoro ha ihe ha rioro ya.

Nwankwo (Septemba 16, 2021) kowara na nke ya ihe mere o ji baa umu ya Oduagu na Beluchukwu. O kowara na nna ya buru nwa ya nwoke Beluchukwu ebe ya onwe ya bara nke nwaanyi Oduagu iji ziputa ihe di nchekwaba ekwesighi ikpa aka. O gara n'ihu kwuo na egwu nyere ya ntuziaka aha ahu bu "onye akpala nwa agu aka n'odu ma o di ndu ma o nwuru anwu..." o kwukwara na o choghi iba ha aha a nanu ebe niile ya mere o ji baa ha aha atughi n'uche inu.

Ezeh (Septemba 16, 2021) kowara ihe o ji baa nwa ya Munchisoro bu n'ih na di ya na-aza Munaonyeso nke mere o jiri si ka o site n'aha nwa ya saa ya ajuju ahu aha ya na-eziputa. Munaonyeso? Munchisoro.

Ufodu aha ndi Igbo na-aza/ aba umu ha na onodu nwere ike iweta ya

Aha a na-aba nwa a muru n'obi chorochi echi	Onye ume omumu mesiri ike / ebe onwu kpara ike	Iji aha ziputa onodu ebe e megidere mmadu	Aha ziputara onodu di mma	Aha ziputara ike Chukwu / iji too Chukwu	Aha na-eziputa ndi a muru oge atughi anya nwa ozo	Aha e ji eziputa ihe anaghi ahobari baribari
Obiefula Obiechina Obiajuru Ahamefula Obianozie Obiadji Obidigbo Obidimma Obienwene/ Obianata Chienwenitem Onochie Akonobi Ikemefula Obiekezie	Chiechetam Chisimdi Chimdindu Chigboogu Ozomena Chikelundu Udemezuo Chiemezu Chiemerie	Chinasaokwu Chinekwa Chigboogu Chibuogwum Chikaodili Chiebonam Chigorom Jideofor / Ejiofor Chiaghanam Juochim Chikwuorom	Obialunamma Ujuaku Ononuju Uzoaku Egodi Ijeanuli Olikeze Ujunwa Akunna/ Akunne	Ebubechukwu Oruoma Somtochukwu Chukwunweike Ikechukwu Akachukwu Chidjuto Olisadeeme Arinzechukwu	Atuanya Eyiuche	Olaedo Akwaeke Oduagu Akwaugo Olachi

Aha ziputara ubochi a muru nwa

- Nwankwo / Okonkwo/ Mgbankwo
- Nworie / Nwoye/ Mgborie
- Okeke / Nweke/ Mgbeke

- Nwafọ/ Okafo/ Mgbafo
- Ukamaka

E nwere ndị na-aza aha ụbọchị a mụrụ ha na Bekee dị ka; Monde, Fraide, Sọnde, Juun, Eprel, Mee,

Ụfọdụ aha a na-aza oge ugbo a na mputara ha

N’oge ugbo a, e nwere otutu ndị Igbo na-aba aha ndị Bekee nke ha amaghị mputara ha. Nziputa ufodu aha ahụ adighi mma nke nwere ike itinye aka n’ihe na-eme na ndu ndi na-aza ha di ka okwu ndi Igbo si di na “aha onye na-achojie ya”

Dodds na Terry (Juun 3, 2020) deputara ufodu aha na mputara ha di ka o si metuta umu nwaanyi na umu nwoke. Omumaatu aha umu nwaanyi na-aza.

	Aha	Mputara
1.	Lynda	Agwo
2.	Akuji	Onwu na ntute
3.	Cecilia	Isi
4.	Claudia	Ngwuro
5.	Deidre	Iru uju
6.	Emily	Ekworo
7.	Leah	Ike ogwugwu
8.	Lola	Nwa ada iru uju
9.	Rebecca	Ikechi ihe maobu ijiko
10	Tristana	Iru uju

Omumaatu aha umu nwoke

Aha	Mputara ha
1.	Abaddon
2.	Jacob
3.	James
4.	Kennedy
5.	Casmir
6.	Damian
7.	Peter
8.	Drake

Atutu

Edemede a ga-eji atutu nghota echiche oguu wee nyochaa edereede a. Ifejirika (2014) kowara na o bu Wolfgang Iser (1926) cheputara atutu a n’afọ 1926 ma were ya dee akwukwo n’afọ 1974 na 1976. Atutu a gosiri na mputara edereede obula bu ihe mmeputa na okike nke oguu. O kowara na nghota maobu echiche oguu gbasara edereede obula bu ka o si ghota ya nke a ga-ewe ka ihe dabara adaba ma o buru na nghota mputara ha di okpurukpu. N’ihi nke a, nghota ode edereede a gbasara aha ndi na-aza na nziputa echiche aha ha nan du ha iji gosi ikike di n’aha bu site na nghota o nwere ka-esi enye aha na otu ufodu ode agumagu edereede si ziputa ha n’akwukwo agumagu ha.

Ntucha akwukwo agumagu ndi a hooro

N’ebe a, a ga-eleba anya n’aha agwa ufodu ndi ode nyere n’agumagu ha iji hu ka ha si ziputa aha ndi na-aza, mputara aha ahụ di ka o si metuta ndu agwa na-aza ya na ka usoro a na-agbaso enye aha n’ala Igbo si gbaa elu n’agumagu ha iji ziputa ikike di n’aha obula mmadu maobu ihe na-aza. A ga-ahutakwa nkwenye ndi Igbo n’aha onye na-achoga ya.

Ọmenụkọ

Aha a bụ Ọmenụkọ bụ aha onye ji akụ na-aza, onye nwere nnukwu ego ma na-ewepụta ya. Onye na-eme ihe ego kwa mgbe ma ihe o diiri ndi ọzọ mma ma o diiri ha njo, o metutaghi akpa ya. Ufodu na-aza ya ka aha otutu (Ọmenụkọakụ). Nwana (1933) korọ akụkọ gbasara nwa amadi a aha bụ Ọmenụkọ onye nke e kwuru na nne na nna ya muru ha ndjikom anọ na ndiyyom abuo ma ha bu ogbenye. (P.2) nne ha na nna ha bu ndi ogbenye. Ha enweghi ego ukwu, ma ha nwere ji ma o bughị otutu. Ebe ha enweghi ego, ha were umu ha ndjikom nye n'aka ndi ahia bu ndi na-azu, na-erekwa ka umu ha were muta izu ahia.

A ga-esite n'aha e nyere agwa a bụ Ọmenụkọ huta ihe e kwuru na mbu bu otu usoro e si aba nwa aha nke e kwuru na o nwere ike buru n'ihe ga-eme n'odiniihu. Akuko korọ na nne na nna Ọmenụkọ bu ogbenye mana ha bara diokpara ha Ọmenụkọ. N'ala Igbo, onye na-aza Ọmenụkọ bu onye kpatara ego mana nne na nna ya ejighi fozia. ha zigara ya imu ahia na nke Ọmemgboji. Ọmenụkọ a nne ya bara ya ziputara nan ne ya chorọ igbanwere ya odiniihu ya wee leghara onodu ha no na ya anya kawa ahụ baa ya aha di mma buru n'obi na echi ga-adi mma.

Ọmenụkọ muchara ahia malite izu nke ya. (P.2) nna ya ukwu wee nye ya ihe o ga-eji malite izu nke ya. Ọmenụkọ wee kelee nna ya ukwu ekele nke ukwu. Ọmemgboji siri ya, ka ihe dikwara gi mma; ka ndi gi feekwa gi ofufe di ka i fere m. gaa nke oma. Ọmenụkọ wee zuwa ihe nke ya, ma o na-akwunye n'ahu nna ya ukwu bu Ọmemgboji wee na-azu. O wee ruo mgbe o nwetara ego nke ga-ezuru ya, o hapu nna ya ukwu. Na mgbe ahụ, o nwere nwa nta nke na-eso ya na-enyere ya aka n'izu, na n'ire ahia ya. Mgbe afọ na-aga n'izu ahia ahụ, o nweta ndi ọzọ a na-akpo ndi na-ebu ibu. Ya onwe ya na-eto na-aga n'ihu n'iba uba. Mgbe otutu mmadu huru na o mutara izu na ire ahia, ufodu were nwa ha nye ya ka o zi ha uzọ ha ga-esi azu ahia.

Ọmenụkọ gara n'ihu n'iba uba ya. Oge o gbapuru oso gbaga obodo Mkpogwu n'ihu ndi o rere n'oru, o meghi ya ka okwusi iba uba. A korọ na o na-ebinye ndi mmadu ego iji kwuo ugwo ha ji. (P.25)... nna anyi lee ikpere, leekwa isi ala, biko nye m ego ha otu a ka m nye ndi m ji ugwo ma mu onwe m ga-abia soro gi biri, na-ejere gi ozi abali ato werekwa otu ubochi eje nke m, ruo mgbe m ga-enwekwa ike ikwughachi ego ahụ..." (P.76) Ọmenụkọ wee na-aga n'ihu n'uba ya na ibu eze ya. E mesia, ndi Bekee a hu na o bu nwere uche nke ukwu kariya ndi ọzọ. Ndi Bekee mere ya ka o na-ekpe ikpe ufodu n'ulo ya o wee na-eme otu a na-aga n'ihu..."

Iba uba Ọmenụkọ buteere ya anya ufu n'etiti ndi eze ndi ọzọ mana aha ya soro ya gaa n'uzo ndu ya di ka Ọmenụkọ.

Agwa ọzọ a ga-eleba anya bu nwa eze ndi Mkpogwu bu Obiefula. Aha a bu Obiefula bu aha a na-aba nwa nwoke mbu muru niobi obula a chorọ nwa nwoke maobu nwa nuchiri obi chorọ ichi echi. Nke a adighi iche na ndu Obiefula n'ihu na o bu ya bu nwa nwoke mbu nna ya muru. Oge nna ya chorọ inwu, Obiefula etozubeghi i weghara warrant ganye na o too ka o weghara warrant nke bu ikike ichi ndi obodo ya. (P.17)

...E mesia onye eze ahụ na oria jidere ya abughi nke ata. Ya mere o korọ ndi ya o chere na ha ga-enwe ike buru okwu dum o gaje igwa ha n'obi ruo mgbe onwu ya biara. O wee gwa ndi ya si; "nke a di otu a, ya di otu a". O wee sikwa ha, mgbe ya onwe ya nwuru, ha ekwela ka warrant nke ya fuo n'ihu na nwa ya nke bu diokpara ya aka etorubeghi dimkpa. Okpara ya ahụ a korọ aha ya Obiefula Mgbogwu mgbe a muru ya.

Ụkpana Okpoko Buuru

Obijiofo: Aha a putara onye ji ofo ezinaulo nna ya. Ubesie (1984:4) kwara agwa mazi Obijiofo kpara. O gosiputara na o bu naani nwa nne na nna ya ji, o bu nwoke ama ka onye na-ekwu eziokwu, na-ekpe ikpe kwu oto, onye anaghi aso anya ikwu ka ihe si kwesi nke mere na o bu onye iro diiri ndi odogwu no n'obodo ahụ, ha wee gbalisie ike ihu na ha chugidere ya ma gbuo ya ka o wee kwusi inye ha nsogbu site n'okwu ya. O bara diokpara ya Jidefo. Nwa amadi a sooro nzo ukwu nna ya. O naghi achọ mmadu okwu mana o buru na ichota ya, i mara na nwoke no na be ya. (P.48) kwuru si na ndi be anyi, mazi

Jideofọ asịla umu uwa hapu ya aka ka ya hapu ha, ma ndi odogwu ekweghi. O chechaala uzọ ya ga-esi kwusi ihe a ha na-eme ya, ma o na-egbu ochicha, oke a na-ebichi. O na-eze onwe ya uzọ niile o nwere ike, ma ha ekweghi ya zuru ike. Ebe ndi odogwu ekweghi ahapu Jideofọ aka, o were aha nna ya nwuru anwu nuọ iyi nay a aghaghi imekpa onye obula nyere ya nsogbu ahụ, maka na agwo emeghi ihe o ji buru agwo, umuzi a nwuru ya n'aka.

Aha agwa ozo bu Kasiemobi. Aha a na-eziputa nwa hichapuru nne ya anya mmiri tumadi ebe a nwaanyi nwere ihe mmekpa ahụ hinne tupu o muta nwa.

Akuko korọ ka nne ya si lie umu isii tupu nna ya wee kwe chi ya nkwa na o nye ya nwa ga-anọ ndu na o ga-eji ndu ya choro ya aja. Chi ya mere ya ka o si rio, nye ya nwa nwoke ma were ndu ya nke a mere nwunye ya Mgbafo jiri baa nwa ahụ Kasiemobi. (P.59-60)

... Mgbe e mechara, di Mgbafo jere n'ihu arusi, were onwe yak we nkwa na o buru na chi ya enye ya onye ga-anochi ya ma ya nwuo, chi ya were ndu ya. Mgbe e mere obere oge, Mgbafo wee di ime, jewe imu, muo otu nwa gboro aguu nwa, wee rio chi ya si ya were nwatakiri a kasie ya obi. Nke a mere o ji wee choo igu ya aha, guo ya Kasiemobi.

Onukwube

Aha a bu Onukwube na-egosi onye na-eme ihe oha ji akpu ya nonu. Aha a putara ihe na ndu agwa e nyere ya. Odunke na ndi otu ya (1988:14) kwuru si;

“Ebee kwa nu, Onukwube choro ka m buru ekwurekwu. O ga-asi na ndu ojo o nabi si n'aka onye? i hula na m na-anogide na nche rue etiti abali mgbe Onukwube ji esi ebe m na-amaghi alo. Ebe a huru umu okorobia, gaa choo Onukwube ebe ahụ”.

Nke a bu ebe nna ya na enyi ya na-akpa nkata ka nna ya lotara ma o hughu Onukwube jere egwu onwa. (P.16) Ngodi kwuru si; Onukwube! Onu ekwurele gi ugba a, i ga-abu ajo nwa siri owere baa nne ya n'afu? Ajo nwa a na-eku n'ikpere! (P.23) Ndi Umungodo obodo Onukwube na Amaizu gbara mgba. Oge ndi Amaizu meriri okamgba ndi Umungodo, Onukwube soro ha nuru onu lawa. Ndi mmadu maliter ikwu okwu gbasara udi agwa nke a niji na anubeghi na mmadu soro ndi meriri ha na mgba laa mana Onukwube mere ya.

Mgborie : Chei! Umua e meela aru!
 Ala adaala ibi!
 Umu uwa na-akpo ya mkpu,
 nwa nza na-ereji ukwu na aka, a si na o na-aha mmanu
 A na-agba afa maka aru mere
 N'obodo, nwa mkpi na-achughari nne ya
 Olee isi unyi a Onukwube tere ndi
 Umungodo n'ihu taa?
 Obi o gara tie Dike bu nke gini?

(P.32) ziputara nkata di n'etiti Onukwube na Nwagburuja. Nwagburuja gwara Onukwube bia boyo ya ego mana Onukwube gwara ya a kpokwala aha ya ozo,

Nwagburuja: Onukwube! Onu ga na-ekwuriri
 Onukwube: ire tokwa gi nonu n'aha ahụ i na-akpo m
 Nwagburuja; Onukwube o i gwago nna gi o
 Onukwube o i gwago nna gi o
 Mgbe o na-atu gi n'uburu isi, i gwara nna gi o
 Mgbe a na-atu gi n'acharakpo,
 i gwara nna gi o
 Onye ohi, o ri na nzuzo, ogbado gi o

Ka Nwagburuja nọ na-agurū Onụkwube egwu a, Onụkwube buọ ya asọ, puọ. Umụ agboghọ ndị ozo kpoghepusia onụ, na-ele Nwagburuja. E si na nke a ziputa na Onụkwube atutala ime okwa wee butere nna ya na umu uwa ihe onu ga-eji kwube okwu. Akuko malitere ikọ maka ime ahụ. Onụkwube muru nwa nwoke baa ya Ojaadili (ya jaa dili).

Adaeze

Adaeze bu aha a na-abu nwa nna ya bu eze. A turu anya n'onye na-aza aha a no n'uju aku maobu n'obi eze nke a abughi ka o si diiri nwata a a koru akuko ya mana na-agbanyeghi ezinaulo ya, aha ya na-eso ya. Nwadike (2010) koru akuko otu nwatakiri nne na nna ya bara Adaeze. Ezinaulo nwata a si na ya abughi ogaranaya, nna ya anaghi atunye ihe obula n'ozuzu umu ya, o bu naani nne ya na-agba mbu ihu na ha riri nri ma gaa akwukwo mana aha ya na-eso ya. O guru akwukwo ka nwa eze n'ihia na malite na sekondiri ruo mahadum, o guru akwukwo n'efu ma mecha chie sista ebe o kpatara ego wee ruoro nne ya ulo ma zuo umunne ya (P.41)... tupu ndi mmadu ebido natawa akwukwo nke e ji akpo ha bia zaa ajuju onu, ndi isi ulokwukwo ndi a edelari akwukwo di iche degara Adaeze, na-ario ya ka o bukoru ngwongwo ya bia mgbe ulokwukwo ga-emege n'eleghi ule ajuju onu obula. Otu onyeisi ulokwukwo kwere nkwa izu ya nifu n'ihia na Adaeze dejiri aka niule ulokwukwo ahụ.

(P.165)...O rughi afọ abuo sista Adaeze Uchechukwu aruo otu ulo ukwu a maara aha ya n'ezina nna ya; na-azu umunne ya na koleji di icheiche...

Ibedinjo bu aha agwa ozo. Aha a ziputara na mmadu di njo. Odachi obula mmadu hutara n'uzo ndu ya na-abukari ihe si n'aka onye ozo n'ihia na obi mmadu di njo. Ibedinjo bu enyi Nnanna nwoke Adaeze kwere nkwa ilu tupu o gaa ife ala nna ya otu afọ ebe onozu kpebie ichi sista. O zigaara Nnanna ozi na o choru ichi sista ihe nke a wee gbawaa nwoke a obi. O gara koru enyi ya Ibedinjo onye nke kpara alo ka ha gaa na nke dibia mesie Adaeze ike mana Nnanna amaghi na ihe nwa amadi a ji choo ka ha mesie Adaeze ike bo nihi na nwata nwaanyi ekweghi ya enyi na mahadum. (P.132)... oge o kochaara Ibedinjo ihe a, Ibedinjo mere ka o woo ya anya na nwata na-ekweghi ka nne ya rahu ura agaghi arahu nke ya; na o buru ya ka e mere ihe mgbawa obi di etu a, nay a agaghi ahapu onye ahụ ka o noro ndu na-eri ji na ede. O gwara Nnanna na ihe o ga-eme bu igwo ogwu nke ga-eme Adaeze odi ndu onwu ka mma; anọ n'ala ahụ egbe. Eromero a gbagwojuru Nnanna anya n'ihia na o gwotubeghi ogwu kamgbe a muru ya. Mana enyi ya nwoke, onye obi fere azu, burukwa omekome, mere nta, ya fodu imo n'itoghara Nnanna, kwe nkwa iduga ya na nke onye dibia. N'ikpeazu, Nnanna ewere anya ihere na nsoromanya kwere.

(P.132) Nnanna atupughi onu, o bu enyi ya nwoke buuru uka n'isi. Iwe Ibedinjo n'ebe Adaeze no bu na mgbe ha no na yunivasiti, o gakwuuru ya ugboro ugboro ka ha mee enyi ma mgbe obula o gara, Adaeze agbaa ya igbe. Ugwu a, o choru isi n'aka onye ozo nugwata ihe mkpari a o natara.

...Dibia juru ha ihe bu mkpa ha. Tupu Nnanna ga-emege onu ya, Ibedinjo anagharala ya okwu, kochaara dibia etu enyi ya nwoke siri kwoo aka tie okuko aku. N'ikpeazu, o gwa ya na ha achoghi ka nwaada a nwuo anwu kama ka o dobe ya n'udi odi ndu, onwu ka mma.

Ha gachighara na nke dibia ahụ echi maka okwu e ji n'aka. Dibia kporo Nnanna banye ebe o ga-eme ka e si kpa mana obi esighi Nnanna ike ime Adaeze ajo ihe. (P.136) ...ugwu a elekere akula ihe di ka nke abuo n'ututu, onye dibia ewere iwe puo, gaa ka o kpo Ibedinjo. Ma onye ka o huru? Ibedinjo edeela ka nnu, laa, hapuga enyi ya nwoke n'onu agbara..."

Nchoputaga

Ederede a choputara otutu aha ndi mmadu na-aza, etu ha si eziputa oyiri aha ha na ndu ha. A hukwara ka aha ndi si achoje ha, gosi na ndi mmadu nwere ike isi n'aha babuo nwa ha maobu tughariara ya onodu n'odiniihu. A hukwara na e nwere ndi nne na nna ha ji ezi aha ha bara ya wee mee ka uwa ha maa mma di ka a huru na ndu Omenuko. N'ikpeazu, a hukwara na otutu ndi amaghi mputara aha ha naba umu ha tumadi aha bekee.

Nchikọta

Ọ bụ ihe dị mkpa ka ọhanaeze mata na e nwere ikike dị n'aha onye na-aza nke ga-eme ka nne na nna na-eleba anya nke ọma niudi aha ha na-aba umu ha. Ha buru uzọ choputa mputara aha ahụ na ihe ha choro ka odiniihu nwa ahụ di ka ya. Onye ejila n'ihu na aha di uto na nti maobu na o maara onye zara ya maobu na e nwere onye a ma ama na-aza aha ahụ wee baa ya nwa ya. Onye ejikwala n'ihu ihe ha na-agabiga maobu ihe nne huru n'afọ ime nwatakiri ahụ wee baa ya aha di egwu di ka nne Jebez bara ya wee butere nwa ahụ ihe ufu na ndu ya. A huru ka nne na nna Omenuko si baa ya nnukwu aha na-agbanyeghi na ha dara ogbenye mana ha ziputara okwukwe na echi ga-amakari taa wee noro n'onodu ogbenye baa ya Omenuko.

Ọ dikwa mkpa i mata na iba aha Bekee adighi njo mana sig baa mbo mata mputara ya ka mmadu hapu iba nwa ya aha enweghi isi.

Alo

Aha bu ihe e ji ama onye obula n'elu uwa n'ihu na mmadu obula nwere aha nne na nna ya bara ya, nke o chiri echi maobu nke o nyere onwe ya mana etu osila di, o bu ihe kwesiri ekwesị na ndi mmadu ga-eleba anya n'aha ha mata mputara ya.

Ọ kwesiri ka mmadu mara ihe mere e ji baa ya aha ahụ o na-aza. Ọ ga-enyere ya aka ighota ndu o bjara na ihe mere n'omumu ya wee mara ma o ga na-aga n'ihu iza aha ahụ ka o ga-agbanwe ya.

Ọ ga-adị mma ka nne na nna were aha di mma gbaziere umu ha odiniihu ha ka o di mma na-agbanyeghi onodu ha huru onwe ha n'itu ime umuaka ahụ.

Ọ burugodi na i choro iba/ iza aha onye obula i nwere mmasi idi ka, gbaa mbo mata mputara ya, o buru na o ga-ekwe omume, juo onye ahụ ihe kpatara o ji zaba aha ahụ ka i mata ma o dabara na ndu gi.

Mmechi

A hula aha, mputara aha ufodu ma nke di mma ma nke di njo na aha ndi na-eziputa onodu e ji baa ha ndi na-aza ha. Ọ bu ihe dioke mkpa na onye obula ga-eleba anya njaha o na-aza, nke o choro iza na nke o na-aba umu ya ka o gbanari isi njaha tugharjara nwa ahụ odiniihu ya n'ebe di njo. Ndi mmadu azazila aha obula ha ahula n'ihu na ikike di n'aha mmadu di ka ndi Igbo huru wee kwuo n'aha onye na-achojey ya". Onye e jila aha kpaa nkụ ahuhu ngwere ga-eji bjara ya oriri.

Edensibia

- Bible Society of Nigeria (2013). Baibul nso. Legoos: CAP Bible Society of Nigeria
- Ezeh, L. (Septemba 16, 2018). "Aha Igbo: ihe kpatara ndi Igbo ji kwusi igu umu ha ufodu aha". Wetara na Juun 23, 2021. Site na <http://www.bbc.com>
- Doods, E. na Terry, G. (Juun 3, 2020). "Baby names: 94 of the worst names and their terrible meaning". Wetara na Juun 23, 2021. Site na <http://www.closeronline.cco.uk>
- Ifejirika, E. (2014). *Introduction to Literary Theory: Criticism and Practice*. Awka: Mabcom Systems
- Nwadike, I.U. (2010). *Adaeze*. Obosi: Pacific Publishers
- Nwana, P. (1933). *Omenuko*. Ibadan: Longman Nigeria
- Nwankwo, A. (Septemba 16, 2018). "Aha Igbo: ihe kpatara ndi Igbo ji kwusi igu umu ha ufodu aha". Wetara na Juun 23, 2021. Site na <http://www.bbc.com>
- Nwankwo, J.A.S n'ajuju onu Nwankwo, Jessica jonalist BBC gbara ya na (Novemba 27, 2019). "Igbo reincarnation: aha ndi na-egosi na ndi Igbo kwenyere n'ilo uwa". Wetara na Juun 23, 2021. Site na <http://www.bbc.com>
- Odunke Artist (1988). *Onukwube*. Ibadan: University Press
- Okereke, M.O. (Septemba 16, 2018). "Aha Igbo: ihe kpatara ndi Igbo ji kwusi igu umu ha ufodu aha". Wetara na Juun 23, 2021. Site na <http://www.bbc.com>
- Ubesie, T.U. (1984). *Ukpaka Okpoko Buuru*. Ibadan: Oxford University Press
- National Open University (2020). *IGB122 Mmalite Amumamu Usoro Utoasusu Igbo*. Abuja: National Open University of Nigeria